

УДК 94 (477.63) (092)

А. Б. Джусов

Краєзнавець

ПОДВИЖНИК ЗАЛЮДНЕННЯ ПРИСАМАР'Я

Розкрито життя та діяльність К. М. Тарловського – одного з перших активних колонізаторів Присамар'я.

Ключові слова: Присамар'я, Дике Поле, колонізатор, козаки.

Раскрывается жизнь и деятельность К. М. Тарловского – одного из активных колонизаторов Присамарья.

Ключевые слова: Присамарье, Дикое Поле, колонизатор, казаки.

The article has examined the life and activity of K. M. Tarlovs'kyi – one of the first active colonizers of Prysamar'ya region.

Key words: Prysamar'ya, Dyke Pole, colonizer, Cossacks.

Присамар'я – відносно незначна, але дуже важлива частина Дикого Поля, відомого з прадавніх часів як привабливий, але надто небезпечний, а тому обезлюднений простір, що розкинувся від Дністра на заході до Дону і Сіверського Дінця на сході, від берегів Чорного і Азовського морів на півдні до верхів'їв притоків Південного Бугу, Синюхи та Інгула на півночі. Цей величезний регіон природа щедро обдарувала і пасовиськами, і родючими ґрунтами, і річками. Через нього пролягали головні транспортні артерії сполучення між Сходом і Заходом – Кальміуський, Ізюмський, Муравський, Чорний та Кучманський биті шляхи. А ось люди в ньому не осідали. Кочівні племена – споконвічні користувачі благами Дикого Поля – грабували, руйнували, людоловствували. Особливо дошкуляли кримчаки, котрі осідлість іновірців душили в зачатку. І лише у кінці XVIII ст. на цих теренах остаточно закріпилося осідле життя а топонім Дике Поле поступово зник із побутового вжитку.

Одним із перших активних колонізаторів Дикого Поля, продовжувачем господарської діяльності Запорозьких козаків, був Кирило Миколайович Тарловський. Як убачається за підсумком багатомісячних подій у Присамар'ї, це непересічна особистість, видатний громадський діяч, при тому що офіційної державної посади він не мав. Але безпосередньо після знищення запорозько-

го козацтва, стрижня і гаранта правових норм суспільного життя на підвідомчій території, К. М. Тарловський заклав основи формування місцевого самоврядування сільських громад, успішного розвитку Присамар'я – теперішніх Новомосковського, Павлоградського, Магдалинівського районів. Оскільки К. М. Тарловський був не пролетарського походження, бунтарством теж не переймався, то за радянських часів його ім'я замовчувалось. Але остаточно вилучити з історичної пам'яті Присамар'я постать видатної людини все ж не вдалося.

У місті Козельці Чернігівської губернії у сім'ї протоієрея Миколи, продовжувача старовинного роду Тарах-Тарловських дружина Ганна 21 березня (1 квітня н.с.) народила хлопчика. Яке ім'я надати дитині, роздумів у щасливих батьків не було. Адже в цей день православні відзначають св. Кирила, єпископа Катанського. Отримавши гарне домашнє навчання, Кирило продовжив освіту у Київській духовній семінарії, після закінчення якої зайняв місце священника Козелецького жіночого монастиря. Згодом, по смерті батька, о. Кирило отримав його місце священника Козелецької парафіяльної церкви.

У 1744 р., по дорозі до Києва, у Козельці у спеціально для неї зведеному дерев'яному палаці з суто особистих причин зупинилася імператриця Єлизавета Петрівна. Саме тут у суворій таємниці вона обвінчалася із своїм фаворитом, графом Олексієм Розумовським, родом із тутешнього села Лемешків. Церковний обряд над молодими звершив місцевий священник отець Кирило. На зворотній дорозі імператриця забрала Кирила з собою до Петербурга. Там він отримав місце священника церкви «лейб-компанії корпусу» та призначення тимчасового сповідника і вчителя дружини наступника престолу, німецького принца Карла Петра Ульріха (Петра III) німецької принцеси Софії Фредеріки Августи, яка досить скоро, після зміщення і вбивства чоловіка, стала імператрицею Всея Русі і прочая і прочая, Катериною II. У Петербурзі К. М. Тарловський познайомився з багатьма впливовими особами з вищих кіл суспільства. Особливо він здружився із В. О. Чертковим, майбутнім генерал-губернатором Азовської губернії, який згодом відіграє значну роль у його складній долі.

25 грудня 1761 р. Єлизавета померла. К. М. Тарловський відразу ж, зіславшись на стан здоров'я, звільнився з усіх своїх по-

сад, але жити залишився у Петербурзі. У часи короткого царювання Петра III (25.12.1761–28.06.1762) К. М. Тарловський був на боці тих, хто підтримували його реформаторську діяльність. А тому, коли після арешту (23.06) і вбивства Петра III (6.07.1762), імператрицею стала його дружина Катерина II, Тарловський, боячись переслідувань, втік до Києва. Тут він став ченцем Києво-Печерської лаври. Але спокою за свою безпеку він не відчував. Тим більше, що під час відвідування Катериною II лаври, її приближені впізнали його і могли про нього донести куди слід. Тому, побоюючись переслідувань від своєї вихованки вирішив тікати куди подалі. Найбезпечнішим місцем для себе обрав далеке, ще дике Присамар'я, куди і вирушив, щоб остаточно уникнути будь-якої небажаної зустрічі. Діставшись Самари зупинився неподалік сучасного села Кочережки Павлоградського району у прадавньому лісі, де й перебував наодинці із своїми думками. Одного разу, коли розклавши багаття почав варити собі куліш, перед ним раптом з'явилися двоє вершників. Це були козаки, що поверталися із Степу до Січі і шукали безпечну містину для ночівки. К. М. Тарловський поділився із прибулими своєю вечерею, після якої потекла некваплива розмова. Незнайомці були вражені його глибокими знаннями закону Божого і святого писання і запропонували йому їхати з ними до Січі, де він міг би послужити козакам у січовій церкві. Так К. М. Тарловський опинився серед запорозьких козаків. Він настільки добре відправляв богослужіння, що дуже скоро став головним священиком січової Покровської церкви. Слава про нього розлетілася по всьому запорозькому краю. Оскільки о. Кирила козаки знайшли на теренах Дикого Степу, то, слідуючи своїм звичаям давати прізвиська, прозвали його Диким попом.

Про видатного запорозького священика довідався Азовський губернатор В. О. Чертков. Під час зустрічі він упізнав свого старого знайомого, поспівчув його складній долі і вирішив будь-що йому допомогти. При нагоді В. О. Чертков доповів імператриці про пригоди о. Кирила і попросив її милостиво простити грішника. А він таки був перед Катериною II чимось грішним, інакше так ретельно від неї не переховувався б. Та й імператриця свого часу була, мабуть, ним чимось ображена. Видно і їй було що йому пробачати. Старі прихильності взяли верх – Катерина II задовольнила прохання В. О. Черткова. Вона дозволила К. М. Тарловсько-

му взяти участь у російсько-турецькій війні, відновила у званні «лейб-кампанії священника» та ще й дарувала значні земельні угіддя (26000 десятин, понад 28300 га) які він невдовзі почне залюднювати осідлим населенням. Крім того, о. Кирило начебто отримав ще кілька тисяч десятин у Криму. К. М. Тарловський водночас став досить заможною і впливовою людиною. Але багатство не затьмарило йому розум. Він не подався у столичне світське життя та розваги. Усі свої сили і можливості о. Кирило спрямував на залюднення, колонізацію Присамарського степу. На підмогу він викликав до себе свого брата Івана з трьома синами. При заснуванні села К. М. Тарновський своїм коштом, передусім, будував церкву, хати, потім збирав поселенців, давав кожному з них пару волів, коня, дев'ятеро овець, весь господарський реманент, дещо грошей. На його запрошення у Присамарському краї поселилося багато вихідців із рідного Козельця і села Лемешів [1; 2].

К. М. Тарловський заснував 24 слободи, села Бузівка, Воскресенівка, Василівка, Новосілка, Паньківка, Мала Тернівка, Кочержки, Межирічча та Булахівка, що знаходяться зараз у Магдалинівському, Новомосковському, Павлоградському та Велико-Новоселівському районах Дніпропетровської і Луганської областей [3]. Вони стали опорними центрами розповсюдження осідлості у Дикому Полі. Треба відзначити, що держава теж переймалась заселенням степу сім'ями із центральної Росії, але її дії були млявими і незначними. Хоча засновані у ті ж часи на державні кошти 8 чи 10 хуторів теж мали позитивний вплив на хід залюднення і господарської колонізації Присамар'я.

Зрозуміло, що заснувати населений пункт серед безмежного степу нелегко, але це тільки початок подальшої копіткої і наполегливої роботи по налагодженню його соціального, економічного, політичного, духовного життя. Налагодити функціонування дієвої владної структури, общинну ієрархію, сформувати дух, або як зараз кажуть ментальність нової селищної громади дуже непросто. Без побоювання помилитись скажемо, що цими проблемами К. М. Тарловський як неформальний лідер переймався особисто і давав їм ладу. Для переконаного прихильника ідеї залюднення і господарської колонізації Присамар'я, творця і рушійника цієї справи інакше не могло і бути. З іншого боку, його слово, його відношення, його авторитет для новоселів означали значно більше, ніж далека офіційна

влада. Він особисто знав колоністів, був поряд з ними, а тому його зусилля мали гарні наслідки. Місцеве самоврядування для сільського населення у ті часи, як і зараз, було зрозумілішим і дієвішим ніж далекі державні заклади. Погляд громади, думка громади, рішення громади, відношення визнаного лідера громади в Україні завжди сприймалися прихильно і відповідально.

За власними планами та коштом о. Кирила були збудовані церкви: у Новоселиці – Свято Троїцька, у с. Воронівці, передмісті Новомосковська, та у с. Новоселівці – Успіння Божої Матері, у с. Петриківці – Георгія Побідоносця, у с. Дмитрівка – Святого Дмитрія, у с. Знаменівка та с. Кочережки – Хрестовоздвиженські, Воскресіння Христового у Воскресенівці. В 1782–1787 рр. за його планом і коштом було збудовано і освячено цегляну церкву на честь св. Миколи у Самарському монастирі. Більшість із названих церков служать людям і понині.

Подвижницька діяльність К. М. Тарловського була підпорядкована одній меті – господарській колонізації Дикого Степу. Його зусиллями наш край почав залюднюватися не стихійно, а керовано і корінним етносом. Набули жвавого поширення будівництво, осідле землеробство, садівництво, скотарство. Вони у свою чергу викликали до життя нехай і кустарні, але ж усталені технології виробництва побутових і господарських товарів, знярядь землеробства, переробки сільськогосподарської сировини, ковальську справу, ткацтво. Поміж населення через церковні заклади, а згодом і світські поширилися грамота, література, мистецтво. Терени Дикого Степу почала опановувати європейська цивілізація, витісняючи привнесені сюди зачатки азійської. Все це отримало суттєвий поштовх до руху і впевнений європейський вектор розвитку у значній мірі завдяки наполегливій і плідній діяльності о. Кирила.

Незважаючи на свої значні фінансові можливості, дружні стосунки з високими посадовцями у Петербурзі К. М. Тарловський залишився вірним служителем Присамарському краю. Жив він переважно у своєму будинку в селі Воскресенівці. Тут, у день храмового свята – 21 вересня – полюбляв влаштовувати урочисті обіди – накривав розкішні столи з різноманітними стравами і напоями. За цим столом збирались мешканці усіх сусідніх поселень. Значення цих застіль без рангів, у справі об'єднання, зміцнення почуття «єдиної родини» сільських громад, можна порівня-

ти із значенням гарного цементу для будівельного розчину. Безумовно, о. Кирило це добре розумів.

У 1774 р. до К. М. Тарловського прибули довірені соратники Пугачова з проханням надати їм свідчення про долю Петра III. Але він відмовився мати з ними будь-які справи.

Ще в 1765 р. о. Кирило почав дбати про будівництво для себе будинку у Новоселиці [4]. І приблизно з 1770 р. К. М. Тарловський почав мешкати переважно у Новоселиці-Новомосковську. У Воскресенівці оселився його племінник (своїх дітей у о. Кирила не було), Луганського пікінерного полку кадет Василь Тарловський. Десь у 1783 р. о. Кирило облаштував собі монашу келію в Самарському монастирі, де і закінчив свій не простий, але плідний земний шлях. Д. Яворницький, з посиланням на поминальник, що належав Воскресенівському «поміщику, прапорщику Василю Івановичу Тарновському», цитує із нього запис, зроблений у пам'ятці церковно-словянськими літерами: «Род священно ієрея Кирила Тарловського онже и создатель храма сего и преставился в Самарском монастырі в каменной церкви погребен 1784 года декемря дня 4». Останній будинок К. М. Тарловського у Новоселиці-Новомосковську зберігався до 2008 р. і мав статус історико-архітектурної пам'ятки міста (рішення міськради № 170 від 17 листопада 2006 р.) і згідно цього статусу перебував під особливою охороною міської влади. Вулиця, на якій він стояв, споконвічно носила ім'я К. М. Тарловського. За часів радянської влади, десь у 1970-ті рр. її тихенько перейменували на Паркову.

Напередодні і протягом днів Святої Трійці (15 червня 2008 р.) історичну пам'ятку міста – будинок Тарновського – було зруйновано (вул. Паркова, 3). Загал свідомих містян обурився такому акту вандалізму, безсоромного обкрадання історичної спадщини міста. Їхній настрій висловили представники міської інтелігенції у своєму відкритому зверненні до міської влади (див. газету «Батьківщина» за 15 січня 2009 р.) з вимогою відбудувати історичну пам'ятку. Та їхнім зверненням міська влада нехтує. Комісія, яку було створено ще 17.09. 2008 року (рішення міської ради № 613) щодо визначення заходів про вшанування пам'яті К. М. Тарловського, жодного разу не зібралась, хоча їй було призначено «...надати свої пропозиції черговій сесії міськради». Декілька «чергових» сесій вже промайнули. Складається враження, що декому

знову заманулося вилучити ім'я К. М. Тарловського із історії. Маємо усі підстави впевнено стверджувати: ім'я о. Кирила навечно злите з долею Присамар'я. Уже 300 років воно живе в історичній пам'яті нашого народу. Протягом цього часу забуті імена чисельних державних посадовців у Присамар'ї, двічі зазнав докорінних змін державний устрій країни. А ім'я видатного мецената, колонізатора Дикого Степу, котрий дбав про наш край, дбав для людей, працював на користь краю – Кирила Миколайовича Тарловського, живе і буде жити. За здобутками для Присамар'я поряд з по-статтю цього неформального лідера Присамар'я ні за ті далекі, ні за наших днів поставити нікого!

Громадськість Новомосковська скромно, але з душею відзначила 300 річчя з дня народження К. М. Тарловського. 1 квітня 2009 року в монастирі настоятель о. Досифей відслужив літію, а потім біля вікових стін церкви св. Миколи відбулося світське зібрання з промовами і співом на честь ювіляра. Зібранням було прийнято рішення про доречність встановлення пам'ятної дошки на стіні церкви на честь о. Кирила. На добродійні внески містян дошку вже виготовлено і найближчим часом, отримавши необхідні узгодження, її буде встановлено на призначене місце. Вдячні люди зберегли, бережуть і передадуть далі добру пам'ять про видатного залюднювача і господарського колонізатора Присамар'я, мудрого регіонального діяча, внесок якого у формування основ місцевого сільського самоврядування, в соціально-економічний, духовно-культурний розвиток Присамар'я все ще зостається малодослідженим і недооціненим.

Бібліографічні посилання

1. *Макаревський Феодосій*. Матеріали для історико-статистического описання Екатеринославской епархии / Феодосий Макаревский. – Д., 2000. – С. 510.
2. *Макаревський Феодосій*. Самарский, Екатеринославской епархии, пустынно-николаевский монастырь / Феодосий Макаревский. – Екатеринослав, 1873. – С. 57.
3. *Яворницький Д. І.* Історія запорізьких козаків / Д. І. Яворницький. – Л., 1990. – Т. I. – С. 229.
4. *Мицик Ю. А.* Місто на Самарі / Ю. А. Мицик, Н. В. Мосьпан, С. М. Плохій. – Д., 1994. – С. 50.

Надійшла до редколегії 26.11.09